

RÓZSA MÁRIA

A bécsi „Der Wanderer” magyar vonatkozású közleményei. 1814 – 1850

A Vormärz bécsi zszurnalisztikájának története tulajdonképpen nem más, mint a cenzúra története — állapítja meg Ernst Viktor Zenker.¹ Az 1790. szeptember 1-jei udvari határozat a liberálisabb józsefi sajtótörvények visszavonását, a viszonylagos sajtószabadság megszüntetését jelentette. 1792. március 11-én, I. Ferenc trónra lépése után közvetlenül újabb dekrétum jelent meg, mely megtiltotta a külföldi lapokból minden olyan írás átvételét, amely az általános nyugalmat zavarná és veszélyes nézeteket terjesztene. Az 1795-ben megjelenő cenzúra-rendelet az ellene vétőkkel szemben a következő büntetéseket helyezte kilátásba: a kiadvány és a szedőberendezés elkobzása és megsemmisítése, az iparendéclly bevonása, illetve pénzbírság. 1798-ban négy további, a cenzúrát érintő udvari határozatot tettek közzé.²

Ilyen körülmények között nem csoda, ha a bécsi lapok — mint például a *Wiener Zeitung*, vagy az *Österreichischer Beobachter* — az udvar, illetve a kormány szempontjainak vetették alá magukat. Ezért az úgynevezett Biedermeier-korszak lapjai a kulturális jelenségeknek értékes, de csak kritikával felhasználható forrásai, a társadalmi helyzetnek semmiképpen sem valós tükröi, inkább „a bécsi polgár évtizedek stagnálása alatt kialakult felsőbbiségtudatát tükrözik, aki politikai szerepét nem állampolgárként, hanem alattvalóként élte meg.”³

Az 1814-ben indult és 1873-ig élő, az osztrák sajtó történetében több mint fél évszázadon keresztül jelenlévő *Wanderer* a legolvasottabb bécsi lapok közé tartozott.⁴ A *Wanderer* sem volt mentes a hivatalos befolyástól, mivel a *Wiener Zeitung* egykori szerkesztője, a felső rendőri és cenzúra hivatal udvari titkára, Johann Michael Armbruster (1761–1814) fontos szerepet játszott a lap alapításánál.⁵ 1809-ben a *Wanderer*nek már néhány száma napvilágot látott. Ezek azonban inkább röpírat jellegűek voltak, a tiroliak 1703-as és 1809-es felkelésének eseményeiről tudósítottak, és ezzel kapcsolatos dokumentumokat tartalmaztak.

¹ ZENKER, Ernst Viktor: *Geschichte der Wiener Journalistik*. Von den Anfängen bis zum Jahre 1848. Wien und Leipzig, 1892. 95.

² ZENKER: *l.m.* 87–92.

³ HAUSLER, Wolfgang: *Die österreichische Publizistik und ihre Probleme im Vormärz und im Revolutionsjahr 1848*. In: *Öffentliche Meinung in der Geschichte Österreichs*. Hrsg. Erich ZÖLLNER. Wien, 1979. (Schriften des Institutes für Österreichkunde 34.) 67.

⁴ WINCKLER, Johann: *Die periodische Presse Österreichs*. Eine historisch-statistische Studie. Wien, 1875. 61.

⁵ ZENKER: *l.m.* 99.

A *Wanderer* első száma Anton Strauß nyomdájából 1814. január 1-jén került ki. Címlapján ez állt: „Der Wanderer. Wien. Gedruckt und im Verlage bey Anton Strauß”. Az Österreichisches Staatsarchivban 1813-ból származó dokumentumok igazolják, hogy a lap megkapta a megjelenéshez szükséges engedélyt, valamint hogy a Geheime Hof- und Staatskanzlei rendelkezik a cenzúrázás ügyében.⁶ Az egyik, 1813. augusztus 16-án keltezett iratban az szerepel, hogy Armbruster „javasolta” a „Wanderer néplapot”. Hogy Armbrusternek ezen kívül a lap alapításában milyen szerepe volt, nem tudjuk, de szerkesztésében nem működött közre, mert röviddel a lap megindulása után, 1814. január 14-én önkézzel vetett véget életének.⁷

Az első 1814-es szám *Wer bist du Wanderer?* című – programnak még aligha nevezhető – beköszöntő cikkében a kiadók a címválasztást indokolják meg: a vándor, „egy tapasztalt, élemedett korú ember”, az eseményeken kívül álló megfigyelő nézőpontjának választása (a címoldalon is egy vándor alakja látható) az olvasók bizalmának megszerzését szolgálta, a visszafogott, objektív hangvételt igazolta, s a cenzúra számára is biztosítékot kívánt nyújtani. A *Wanderer* szerkesztője Joseph Ritter von Seyfried (1780–1849) volt, aki színpadi szerzőként és színdarabok átdolgozójaként, valamint francia, angol és olasz darabok fordítójaként szerzett nevet. Szerkesztőként sok lapnál dolgozott egyidejűleg is, „s mivel a Vormärz korában a szerkesztés nem okozott sok fejtörést és sok időt sem vett igénybe”,⁸ emellett a Theater an der Wien háziszerezőjeként is működött.

A négy oldalon, negyedrért méretben, két hasábon, hetente hatszor megjelenő *Wanderer* szépirodalmi és szórakoztató lapként indult. A felvilágosodás hagyományait követve bevallott célja volt ismereteket közvetíteni és szórakozást nyújtani. A lap súlypontja tehát nem a politikán volt, politikai híreket csak röviden közöltek. A nyomdász és egyben könyvkiadó Anton Strauß (1775–1827) nyomdájából kerültek ki a Vormärz más fontos lapjai, például a *Der österreichische Beobachter*, a *Der Sammler*, a *Wiener Zeitschrift* és Hormayr *Archivja*.⁹ Az első év végén a következő évi előfizetési felhívásokban fogalmazódott meg a lap programja részletesebben: célja a „tanítás és szórakoztatás”, mindez „népi hangvételben”, vagyis világos és közérthető előadásmódban. A külföldi és belföldi hírek, érdekességek mellett közöltek rövidebb-hosszabb ismeretterjesztő cikkeket, verseket, novellákat, beszámoltak a társasági élet eseményeiről, a színházak műsoráról. Az információk közlésekor a szerkesztők a tudomány haladásával kívántak lépést tartani. A sokféleséget érzékeltetik az évek során változó című, de tartalmukban hasonló rovatok. Például egyes városokat, tájakat mutattak be a „Topographische Notiz”-ban, híres emberek életét ismertették olyan sorozatokban mint a „Galerie berühmter Männer”, vagy „Teutsche Bildergalerie”. A „kis színesekben”, mint a „Fidibus”-ban, vagy a „Melange”-ban anekdotákat, érdekességeket találunk. A helyi események, tudnivalók a „Wiener Tagesbegebenheiten”, vagy a „Reisen in und um Wien” rovatban

⁶ Zeitschrift „Der Wanderer” v. Armbruster. Österreichisches Staatsarchiv. Allgemeines Verwaltungsarchiv. Polizeihofstelle: Zl. 3135/1813. jelzeten.

⁷ WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich. I.* Wien, 1856. 65.

⁸ WURZBACH: *im.* 34. köt. Wien, 1877. 190.

⁹ WURZBACH: *im.* 39. köt. Wien, 1879. 321–322.

kaptak helyet, az osztrák történelem kiemelkedő dátumairól az „Österreichischer Geschichtskalender”-ben emlékeztek meg rendszeresen. Jellemző még, hogy sok a más lapból átvett közlés. A kor szokásának megfelelően a cikkek többsége a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg.

1818-tól a lap két részre oszlik: kedden, csütörtökön és szombaton *Der Wanderer als Volkszeitung* címen, vagyis néplapként, hétfőn, szerdán és pénteken *Der Wanderer als Unterhaltungsblatt* címen, vagyis szórakoztató lapként jelenik meg, különböző lapszámozással és nem folyamatos oldalszámozással. A politikai, gazdasági vonatkozású hírek természetesen a *Volkszeitung*ba kerültek; a szépirodalom, az ismeretterjesztő cikkek, a társasági élet hírei, és a színházi rovat az *Unterhaltungsblatt*ban szerepelnek. A változásokat a lap szerkesztősége azzal indokolta, hogy olyan közhasznú lapot akarnak, amely az újságot és a szórakoztató folyóiratot egyesíti magában. Kisebbségi változtatások továbbra is voltak: 1819-től eltűnik a címlapról az illusztráció, később egy ideig tartalomjegyzék, majd időjárás-jelentés kerül a helyére. 1820-tól az *Unterhaltungsblatt* vasárnap is megjelenik. 1827. október 24., Anton Strauß halála után özvegye veszi át a nyomdát, aki később a Leopold Sommer-féle céggel adta ki a *Wanderer*t. 1845 márciusától a Sommer császári és királyi udvari könyvnyomda a nyomdája és egyben kiadója is.¹⁰ 1837-től ismét nagyobb változásoknak lehetünk tanúi. Megszűnik a lap tematikai alapon való megosztottsága, folyamatos számozással ismét egyesülve jelenik meg. Tulajdonképpen már a korábbi változtatások is a *Wanderer* politikamentessé való átalakítása felé mutattak, ami most teljességgel megvalósult, amint ezt az új alcím is kifejezi: „Der Wanderer im Gebiete der Kunst und Wissenschaft, Industrie und Gewerbe, Theater und Geselligkeit”. Ezentúl hetente hatszor, *Unterhaltungsblatt*ként jelenik meg; a szerkesztők – mint írják – „szórakoztató és színházi lappá” kívánták alakítani. Tény, hogy ez bizonyos színvonal-eséshez is vezetett; a társasági élet hírei, a színházi rovat, a pletykák kerülnek előtérbe és töltik ki a lap szinte minden számát. 1837-től az évfolyam-számozást is feltüntették a címlapon. 1844-től Ferdinand Ritter von Seyfried (?–1865) veszi át apjától a szerkesztést, ő a színházi kritikák állandó szerzője.¹¹ Őt így jellemzi munkatársa, Falk Miksa: „Seyfried Nándor lovag, takarékpénztári irattárnok [...] tetőtől talpig becsületes ember, de a gypjában festett fekete-sárga és a magasabb körökben nagy pártfogásnak örvendő pecsovics.”¹²

A XIX. század eleji állampatriotizmus legfontosabb képviselői, Joseph Hormayr (1782–1848) és a köréje tömörült írók csoportja, nemzeti témák népszerűsítésével, a nemzeti történelem iránti érdeklődés felkeltésével akartak hazaszeretetre buzdítani. Mindezek a törekvések a nemzeti hagyományok, az egyediség megőrzésével, a különböző kultúrák kölcsönös megismertetésével és elismerésével egy nagyobb

¹⁰ WURZBACH: *l.m.* 35. köt. Wien, 1877. 322.

¹¹ WURZBACH: *l.m.* 34. köt. Wien, 1877. 175.

¹² FALK Miksa: *Kor- és jellemrajzok*. Budapest, 1902. 17.

egység, a Habsburg Birodalom összetartozását kívánták szolgálni.¹³ Ez a gondolat érvényesül a *Wanderer*ben is a Monarchia-beli népek kultúrájának, néprajzának, történelmének bemutatásakor.

A *Wanderer* lapjain kirajzolódó magyarságkép jórészt más kiadványokból átvett közlések alapján formálódott. A cikkek sorában találunk magyar népszokásokat, jellegzetes magyar viseleteket ismertető közléseket, írnak a magyar táncról és a magyar zenéről. Magyarország egyes tájai, főleg az Alföld, a Tiszántúl egzotikumnak számítottak, az alföldi ember, a magyar paraszt, különösen a cigánység mind-mind valami speciálisan magyar jellegzetességet, egzotikus romantikát testesített meg a német, illetve osztrák olvasók számára.¹⁴

A Tübingenben megjelenő *Morgenblatt für gebildete Stände*ből átvettek egy a to-kaji szüetről szóló beszámolót.¹⁵ A cikk a szerző megnevezése nélkül jelent meg, azonban, mint az Fried István tanulmányából¹⁶ kiderül, a szlovák műfordító és kultúraközvetítő Samuel Rožnay (1787–1815) a szerzője. Rožnay azt a megállapítást teszi, hogy a magyarok a szabadban végzett munka közben keveset énekelnek, s kevés magyar népköltő van, akinek dalai a nép körében elterjedtek. Véleménye szerint a magyar nép daltalanságának okai a magyar népkarakter legfőbb vonásaiban, a büszkeségben és a melankóliában rejlenek. Felveti egy magyar „Wunderhorn” létrehozásának szükségességét is; követendő példaként a Brentano–Arnim-féle *Des Knaben Wunderhorn* című 1806 és 1808 között három kötetben megjelentetett népdalgyűjteményre gondol. Akárcsak a német irodalomban, nálunk is a klasszicizmus elleni harc részeként indul meg – bár természetesen a német irodalomhoz képest fáziseltolódással – a népköltészet felfedezése és feldolgozása. Rožnay megjegyzi még, hogy a magyarok sajátos és vonzó táncai is bánatot keltenek. Végezetül magyar népdalként (!) közli Csokonai egy versét magyarul és saját német fordításában (1816. március 13.).¹⁷

A magyar nemzeti karakter részeként a magyar táncról és a magyar zenéről szól a következő két közlemény. A „Der ungarische Tanz” a „Reisebilder aus Ungarn” c. sorozatban jelent meg, a berlini *Gesellschaftler* című lapból átvéve, 1831. január 30-án. A névtelenségben maradó szerző állítása szerint több évig élt Magyarországon, s néhány különböző nép táncaira vonatkozó általános megállapítás után kijelenti, hogy a magyar „harcias nemzet” és ez „szelídebb formában a bajuszpödrésben is megnyilvánul”. Ez után a tánc közben viselt ruhadarabokat írja le, majd kitér a magyarok „figyelemreméltó” arcjátékára a tánc közben.

¹³ HANÁK, Peter: *Österreichischer Staatspatriotismus im Zeitalter des aufsteigenden Nationalismus*. In: Wien und Europa zwischen den Revolutionen (1789–1848). Wien–München, 1978. (Wiener Schriften 39.) 317.

¹⁴ DUKONY Mária: *Az Alföld a német irodalomban*. Bp. 1937.

¹⁵ *Morgenblatt für gebildete Stände* 1816. Nr. 37–38. – Itt jegyezzük meg, hogy a *Wanderer*ben megjelent közlésekre csak dátum szerint hivatkozunk, mert 1819 és 1837 között, valamint 1850-ben oldalszámozás nélkül jelent meg; azokban az években pedig, amikor a lap kettévált, a lapszámozás is különvált, bár folyamatos számozása fel volt tüntetve a címlapon, de ez felesleges zavart keltene.

¹⁶ FRIED István: *Csokonai nyomában*. (Rumy Károly György és Rožnay Samuel). = ItK 1972/2. 198–202.

¹⁷ Erről bővebben: FRIED: *i.m.* 201–202.

1831. február 14-én a magyar zenét bemutató tanulmányban érdekes módon ismét a magyar zene komorságát, melankóliáját hangsúlyozzák; a magyar zenét sebes hegyi patakhhoz hasonlítva, végletességére hívják fel a figyelmet. A magyar zene nem képes az embereket vidámmá tenni, írja az ismeretlen szerző, s azt tanácsolja, hogy akinek gyengék az idegei, az ne próbáljon egy jól előadott magyar darabot meghallgatni. Végezetül a cigányok virtuóz játékát, kitűnő zenei érzékét kiemelve megjegyzi, hogy magyar Paganinik is vannak közöttük.

1839. február 18-án a *Die Zigeuner als Musikkünstler in Ungarn* című cikk ismét a cigányzenével foglalkozik. A cigányok virtuóz hegedűjátékosok, akik nem csak szórakoztatnak, hanem maguk is komponálnak — állapítja meg a szerző.

J. Karl Hickel tollából egy sorozat látott napvilágot *Die Zigeuner in Ungarn* címen.¹⁸ Saját élményei alapján számol be arról, hogy utazási során cigányokkal találkozott. Közli a Magyarországon élő cigányok számát, ismerteti eredetüket, életmódjukat, külsejüket, öltözködésüket. Kiemeli kitűnő zenei érzéküket, s hogy nem tudja senki olyan jól játszani a magyar táncokhoz a zenét, mint ők. Végezetül név szerint megemlíti Bihari János hegedűvirtuózt, aki a 19. század elejének valóban legjobb és legismertebb cigányzenésze volt, s aki a köztudatban a nemzeti zene képviselőjeként élt.¹⁹

A *Honderüböl*, Kuthy Lajostól átvett zsánerkép alapján íródott a *Der Szür* címen, szerző nélkül 1844. január 17-én megjelentetett cikk.²⁰ A főleg az Alföldön viselt ruhadarabban kapcsolatban jellegzetes helyzeteket, a ruha viselőire vonatkozó ironikus utalásokat villant fel. A szűrt először csak ünnepnapokon, a templomban, vagy a kocsmában hordják, majd néhány zsír-, és (kocsmái ivászatot követő verekedés alkalmával) vérfolt esik rajta. A következő évben gazdája már állandóan viseli, fekszik rajta, sőt a lopott bárányt is alatta rejti el. Egyes szűrök sorsát az teljesíti be, hogy néhányat fel is akasztanak közülük gazdájukkal együtt. A *Wanderer*-beli cikkben egyébként számos magyar szó is található német mondatokba illesztve, például: „atyafi”, „szegény legény”, „Sári”, „Panni”.

Híres magyarokról is szerepelnek híradások, életrajzi ismertetések a lapban, főleg felfedezőkről, kalandorokról, történelmi személyiségekről, politikusokról; írókról, költőkről pedig műveik kapcsán. Kiemelkedik Liszt Ferenc alakja, akiről korai éveitől, felfedezésétől kezdve, koncertjein, éppen aktuális hollétéin, a vele kapcsolatos pletykákon át egészen az öt dicsőítő versekig sokat foglalkoznak a lapban. Legrészletesebb életrajza 1838. április 25-én jelent meg.

1826. augusztus 30-án egy az a *Wanderer* közlése szerint Calcuttában megjelenő *Quarterly Original Magazine* 1825. évi márciusi számából átvett cikk (*Reisen eines Siebenbürgers in Tibet*) Kőrösi Csoma Sándor tanulmányait, utazásait, a magyarok ázsiai eredetével kapcsolatos kutatásait, nyelvészeti, szótárszerkesztői munkásságát ismerteti. 1830. július 29-én ismételtlen híradás jelent meg róla: arról közölnek rész-

¹⁸ *Wanderer* 1843. okt. 14., okt. 16., okt. 17.

¹⁹ SÁROSI Bálint: *Cigányzene*. . . Bp. 1971. 109.

²⁰ A *Honderüböl*ben a „Fresco-festések” sorozatban jelent meg 1843. nov. 25-én. A szür leírása a 665–666. oldalakon szerepel.

leteket, milyen körülmények között és hol töltötte 1828/29. telét, szó van kutatási eredményeiről és további terveiről, s kiemelik a tudomány és az irodalom érdekében kifejtett hősieles küzdelmét.

1819. március 26-án *Der ungarische Robinson* címen Jelky András hányatott és izgalmas kalandokban bővelkedő élettörténetét közlik, azt a megállapítást téve, hogy minden nemzetnek megvannak a hozzá hasonló alakjai.

1891. július 9-én Chr. Niemeyer aláírással *Szigeth und Zriny* címen Zrínyi Miklósról szóló írás jelenik meg. Az olvasók Körner darabjából ismerhetik már alakját – írja a szerző. Theodor Körner német drámaíró 1814-ben írt *Zriny* című, korában igen népszerű, a bécsi és a magyar színpadokon bemutatott tragédiájára utal, amely Szigetvár védőinek hősi halálát vitte színre. A cikk beszámol Zrínyi gyermekkoráról, neveltetéséről, majd a szigetvári ostrom és a spártai Leonidaszhoz hasonlított Zrínyi hősieles halálának leírása következik.

1838. március 28-án Besse János (1765–?) magyar utazó beszámolójából közölnek egy részletet, aki Humboldt kíséretében járt a Kaukázusban, s a magyarok lakhelyét is kereste. Besse egyébként öt jelentést küldött József nádornak, melyek a *Tudományos Gyűjtemény* 1829/30-as évfolyamaiban jelentek meg, ezekből származik a *Wandererben* közölt részlet is. A *Tudományos Gyűjtemény* ezen füzeté nagyon érdekes – írja a beszámoló közlője –, tartalmazza még többek között Ehrenreich Ádám Révai Miklóst ábrázoló rézmetszetét is.²¹

Számos magyar várost, tájat mutatnak be a *Wanderer* különböző évfolyamaiban, statisztikai adatokat közölnek Magyarországgal kapcsolatban. 1818. május 6-án *Die Stadt Debreczin in Ungarn. Aus der Reise des Grafen Vincenz Batthyani durch Ungarn* címen jelent meg egy írás. A *Wandererben* közölt részlet Batthyány *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Buccovina im Jahr 1805* című munkájának része. A szövegek egybevetésekor érdekes módon az derült ki, hogy a *Wandererben* szereplő részlet a kötetben nem a Debrecen, hanem az Árokszállás című fejezetből származik.²² Debrecen város bemutatásakor hiteles képet kaphatunk a közművesítés, az utcák, házak állapotáról, az ott élő emberek viseletéről, életmódjáról.

1821. január 22-én jelent meg a Bécsben élő, főképp az etnográfia terén működő, hontmegyei születésű Csaplovics János (1780–1847) *Das Königreich Ungarn ist Europa im Kleinen* című cikke, melyben párhuzamot von Magyarország sok vonatkozásban érvényesülő sokszínűsége (topográfia, klíma, ásványkincsek, termények, lakosság összetétele) és Európa között. A cikket azzal a megállapítással zárja, hogy a népek, nemzetiségek egymással való elkeveredése ellenére mégis mindegyik rendelkezik sajátos vonásokkal, egyedi tulajdonságokkal. Csaplovics fő műve, a *Gemälde von Ungern* csak 1829-ben jelent meg, ennek előtanulmányaként is felfogható az itt közölt írás. 1826. január 22-én Csaplovics közöl adatokat Magyarország területéről, összehasonlítva más európai országokéval. Csaplovics 1808/1809-től kezdve egészen

²¹ Tudományos Gyűjtemény 1830. 2. füzet. 85–100.

²² BATTYANYI, Vincenz Graf: *Reise durch einen Theil Ungarns, Siebenbürgens, der Moldau und Buccovina im Jahr 1805*. Pest, 1811. 214–221.

haláláig Bécsben élt, valószínűsíthető, hogy a *Wanderer*ben több aláírás nélküli statisztikával kapcsolatos közlemény tőle származik.

1825. március 6-án „y” aláírással (Rumy Károly György) közöl a *Wanderer* a „Beitrag zur Vaterlandskunde” sorozatban a Harkányban felfedezett új meleg vízű fürdőről szóló híradást. Már részletesebb beszámoló a Körös völgyének, Nagyváradnak és környékének bemutatása 1825. március 14-én, szintén az ő tollából.

1842. január 21-én „Peregrinus” aláírással, *Drei Tage in Oedenburg* címen írás jelent meg, melyben a szerző Sopron fejlődéséről, a város szépítéséről számol be, továbbá nagyobb részletességgel mutatja be az újonnan épült színházat és a műsoron lévő darabokat.

Dr. Weninger bécsi orvos *Reise von Wien nach dem Badeorte Füred* címen tette közzé útleírását. Sopronon, Győrön, Pesten, Pannónhalmán, a Bakonyon és Tihanyon át vezetett az útja Balatonfüredre, beszámolt az útközben látott nevezetességekről és a magyar történelem idevágó vonatkozásairól (1846. március 21.).

A magyar történelem, a magyar államiság is állandóan visszatérő témája volt a *Wanderer*nek. 1817. augusztus 9-én jelent meg Mailáth János *Raab im Jahre 1598* címen a *Der Aufmerksame* című lapból Győrnek a törököktől való visszafoglalását bemutató írása. Egyébként Mailáth *Geschichte der Magyaren* címen Bécsben 1828/29-ben megjelent munkájában is szerepel ez a részlet.

1821. szeptember 16-án Attila hun király életét, hadjáratait, halálának körülményeit, fiainak egymás közti harcát a hatalom megszerzéséért mutatták be az olvasóknak. 1825. szeptember 16-án a statisztikus és topográfus Gyurikovics György (1783–1848) cikkét vették át a *Preßburger Zeitung* mellékletéből, amelyben a Pozsonyban megkoronázott magyar királyok és királynők nevét sorolta fel. 1825. december 14-én a magyar országgyűlés felépítését mutatták be az 1825-ös pozsonyi országgyűlés kapcsán.²³ 1826. november 8-án a „Tagesbegebenheiten in Ungarn” rovatban megemlékeznek a „nemzeti gyász” napjáról, ugyanis Szombathelyen a líceum falán emléktáblát avattak a mohácsi csata emlékére. 1830. október 11-én közreadják azon magyar királyok jegyzékét, akiket a még uralkodó király életében koronáztak meg. 1835. szeptember 4-én A. Samtner aláírással *Betzko, die Burg des Hofnarren* címen jelent meg Beckó várának története, ami ugyan nem történelmi tény, de a magyar történelemhez, Zsigmond király korához kapcsolódó mondát közöl. 1835. december 6-án Joseph Tuvora (1811–1871) nyitrai születésű bécsi újságíró tollából *Muth und Standhaftigkeit des berühmten Kriegshelden Grafen Nadasdi* címen látott napvilágot az 1529-ben Budát védő Nádasy Tamás története.

A közélet, a társadalmi élet, a művelődés, a kultúra eseményeiről mint a kor fontos, a köztudatban jelenlévő problémáiról kaphatjuk a lapban a legtöbb információt, s meg kell jegyeznünk, hogy a bécsi lapban meglehetősen gyorsasággal reagálnak az aktualitásokra. Csak néhány példát kiragadva: a császári család tagjainak magyarországi látogatásairól, programjukról minden alkalommal a lehető legnagyobb részletességgel tudósítottak. I. Ferenc születés- és névnapja alkalmából hozzá írott

²³ *Wie ist der ungarische Reichstag constituirt?* = Unterhaltungs-Blatt. Beilage zur Pressburger Zeitung. 1825. dec. 9. Nr. 97. 767–771.

köszöntő verseket, betegsége esetében állapotáról jelentéseket közöltek. Sematizmusok alapján tudósítottak az iskolarendszer fejlődéséről, adatokat közöltek az iskolák számáról, többször visszatértek a Brunswick Teréz alapította kiseddóvó intézetre, valamint Pest-Buda kórházaira. Rendszeresen jelentek meg tudósítások az első magyar lóversenyekről, a magyar lóspport helyzetéről, s természetesen Széchenyi István neve sem maradt említés nélkül ezzel kapcsolatban.

A közlekedés fejlődéséről, az új vasútak és hajójáratok indulásáról, a nagyobb építkezésekről (Nemzeti Színház, Lánchíd) is beszámoltak a *Wanderer*-ben. Például 1833. július 21-én az új, „Duna” nevet viselő gőzhajó Bécs–Pozsony–Pest-i útjáról, ugyanez év augusztus 31-én és szeptember 1-jén a Lánchíd alapkövetételére Pestre érkezett Károly főherceg programjáról, a Bécs–Győr vasútvonal megnyitásáról 1841. július 1-jén. A hajózás kérdése igen fontos helyet foglal el a közlekedéssel kapcsolatos hírek között. Júniusban például a „Nádor” gőzhajó útját követik Pesttől Zimonyig, *Reise mit den österreichischen Dampfschiffen auf der Donau und dem schwarzen Meere* címen, folytatásokban.

1816. január 16-án jelenik meg az első hír a Nemzeti Színház tervezett felépítéséről: „meg fog valósulni az a jogos, sokszor hangoztatott hazafias kívánság, hogy Pesten legyen a Magyar Nemzeti Színház.” 1837. február 4-én közlik, hogy augusztusban nyílik meg a Nemzeti Színház, július 8-án már azt teszik közzé, hogy a színház kívülről kész, a díszleteket Hermann Neefe, Pesten élő osztrák festőművész készíti, a színház nagyon szép, három emeletből áll, s hogy a nyitás szeptember 1-jére várható. Augusztus 12-én a *Spiegel* alapján ez jelenik meg: „Pest hamarosan egy második színházzal fog rendelkezni, mely ugyan nem tartozik Európa legnagyobb színházai közé, de egyik legszebb és legizlésesebb színháza lesz.” Augusztus 31-én így adnak hírt a színház augusztus 22-i megnyitásáról: „Sem a nyomasztó hőség, sem a dupla helyárák nem tudták megakadályozni a telt házat. A fogadtatás — a várakozásnak megfelelően — lelkes volt. Az épület kivitelezésének pompája és célszerűsége minden várakozást felülmúlt [...] Vörösmarty *Árpád ébredése* és Schenk *Belisar* című darabja ment.”

A színházak, s nemcsak a pestiek műsoráról előrejelzések, hirdetések és színikritikák formájában írtak, azonban ezek részletes ismertetése külön tanulmányt igényelne. Röviden csak annyit mondhatunk, hogy a színházak műsorát jórészt a kor divatos, ma már azonban elfeledett színpadi szerzőinek darabjai tették ki. Klasszikus darabjait csak igen keveset játszották. Ami említésre méltó azonban: nyomon követhetjük új magyar színdarabok ősbemutatóit, vagy idegen nyelvekből fordított, illetve átdolgozott darabok fogadtatását a magyar színpadokon. Ezenkívül koncertekről és cirkuszi előadásokról, irodalmi estek programjáról is rendszeresen tudósítottak a lapban.

A korszak egyik meghatározó eseménye volt az 1838-as pesti árvíz, ennek minden következményével együtt. 1838. március 3-án még azt jelentik, hogy nem kell árvíztől tartani, mert Pesten levonult a jég, s a következő napokban is a helyzet javulásáról szólnak. Március 19-én az az aggasztó hír jelenik meg, hogy Pestről és Budáról két napja nem érkeznek sem levelek, sem újságok Bécsbe, s hogy ennek feltételezhetően egy nagy árvíz az oka. Március 21-én az *Österreichischer Beobachter* alapján már szomorú részleteket közölnek a rendkívüli árvírről. Mint írják, március 14-én azt

hitték, elmúlt a veszély, de a jég mégis feltorlódott. Házak omlottak össze, kevés az élelmiszer. Adatokat közölnek a víz magasságáról, a károkról, amelyek különösen a szegényeket érintik, s hogy a császár pénzt utalt át a károsultak megsegélyezésére. A lap további számaiban beszámolnak a jótékonyági akciókról, a károk felméréséről és helyreállításáról, az élet fokozatos normalizálódásáról, az árhullám levonulásáról. Március 26-án a *Spiegel* alapján azt írja a *Wanderer*: „Pest, az ország büszkesége, éke, pompája, jóllétének forrása, minden hazafiúi érdek központja, a csodás, a gazdag, az iparosodott Pest, most borzalmas képet nyújt.” Liszt és a közkedvelt humorista, Saphir májusban Pestre jönnek és az elsők között rendeznek jótékonyági előadásokat a bajba jutottak megsegítésére. 1838. április 20-án Anton Benkert (1794–1846), színész, író, Kertbeny Károly apja, a *Wuth des Elementes und Milde des Menschenherzens* című, hamarosan megjelenő kiadványát hirdeti és hívja fel az embereket segítségre. Egyébként az 1838-ban valóban megjelent munka első részében beszámol az árvíz pusztításairól, a második részben a bajbajutottak megsegítésére tervezett akciókról, és közli az adományokat juttatók névsorát.

A magyar építészettel foglalkozik 1843. július 7-én a „Kunst- und Lebens-Conturen aus Pest” című rovat egyik közleménye, melyben azt írják, hogy Pest egyik nagyra becsült és sokat foglalkoztatott építésze Hild József, aki a Duna menti városban már számos remek épületet emelt. A magyar szobrászok közül ugyanebben a cikkben Ferenczy Istvánt, az „érdemdús magyar szobrászt” az egyetlen magyar szobrászként említik, ő most Korvin Mátyás emlékművén dolgozik – írják. (Alkotása azonban anyagi okok miatt nem készült el.)²⁴ A továbbiakban így méltatják: „természetadta tehetségű, csendes visszavonultságban élő művész, aki külföldön is igen ismert, sőt elismertebb, mint hazájában.” A képzőművészet köréből 1843. július 14-én Wágner József pesti művészeti és zeneműkereskedő „igen szép vállalkozásáról” számolnak be, ő a magyar irodalmi és politikai élet notabilitásainak arcképeit adta ki. A Franz Eybl készítette portrék közül kiemelik Deák, Széchenyi, Teleki és Mailáth arcképét.

Liszt mellett Erkelről szólnak a magyar zeneszerzők közül több alkalommal is elismerőleg, beszámolnak új operáinak bemutatóiról. 1841. február 4-én a *Báthory Mária*t adták Erkel javára. 1843. július 7-én a már idézett „Kunst- und Lebens-Conturen aus Pest”-ben azt írják róla, hogy bár nagyon jól képzett, tehetséges, fantáziadús zeneszerző, mégsem sikerült külföldön is ismertté válnia. A magyar zeneszerzők szemére azt vetik, hogy zenéjük túlságosan nemzeti, a cigányzene ritmusát követik, ahelyett, hogy „naiv-szentimentális”, vagy „patetikus-heroikus” motívumokat alkalmaznának operáikban, mert a kritikus szerint ezek képezik a magyar népkarakter alapját. Példaként említi a német romantikus opera mesterének, Webernek operáit, a *Práziosát*, vagy a *Bűvös vadászt*, mert „ezek megtartják nemzeti jellegüket”, anélkül, hogy „cigány vásári énekesek ordenáréságába torkolltak volna”.

A kor közvéleményének érdeklődésére számot tartó, a társasági élet beszédtemáit képező furcsaságok, érdekes emberekről szóló híradások közül kettőt emelünk ki. Az egyik ilyen emberrel Toldy Ferenc találkozott személyesen, készített „interjút”,

²⁴ CIFKA Péter: *Ferenczy István*. Bp. 1969. 41.

a másíknak az az érdekessége, hogy az illető magyar származású. Mindkét név jól ismert volt, alakjuk foglalkoztatta az írókat. A *Wanderer* 1829. december 4-én a *Ver-einigte Ofner und Pesther Zeitung*ból vette át Schedel (Toldy) írását, melyben beszámolt arról, hogy Németországban tett utazása alatt felkereste a Nürnbergben élő Caspar Hauser (1812–1833). A bevezetőben egyébként így méltatják Toldyt: „Az írás — mint a hazánk irodalmának barátai előtt jól ismert Schedel úr esetében megemlíteni sem kell — teljességgel hihető.” Caspar Hauser, a talált gyermek esete nagy port vert fel: 1828-ban tűnt fel, gyermekkorában egy pincében tartották, a világtól elzárva, nem tudott beszélni, s csak miután felfedezték, és egy professzor házába került, tanult meg beszélni és sajátította el az alapvető magatartási formákat, azonban öt év múlva meghalt. Toldy leírja külsejét, viselkedését, s beszámol arról, hogy magatartását korának megfelelőnek, normálisnak találta. Caspar Hauser különben Goethét is versre ihlette.

1837. február 11-én „R-y” aláírással, tehát Romy tollából a *Spiegel*ből átvett cikk alapján jelent meg egy „Mandely, a magyar Diogenes” haláláról szóló cikk. A Párizsban élő, „tudós magyar különc”, Mandelli (Menteli) Dávid létező személy. Pozsonyi származású, valószínűleg 1789 körül született és 1836-ban halt meg. „Korunk egyik legnagyobb filológusa” — írja a cikk — sok nyelven beszélt, valódi polihisztor volt: matematikus, történész, jogász és teológus. Egész életében független akart maradni, ezért nem vállalt semmilyen állást, megelégedett igénytelen életmóddal, szerény körülmények között élt. Külsejét Romy így jellemzi: „egy régi katonaruhában járt, hosszú szakálla volt, s komiszkenyéren élt.” Tessedik Sámuel is meglátogatta és írt róla, alakja Charles Nodier francia író is megihlette.

Kiemelten kell szólnunk Romy Károly György alakjáról. Romy a magyar viszonyokat német nyelvű lapokban ismertető cikkeivel nagy érdemeket szerzett a magyar kultúra közvetítésében a német nyelvterület felé. Különösen sokat tett Kazinczy Ferenc irodalmi törekvéseinek tolmácsolása ügyében. Német nyelven levelezett Kazinczyval, aki ösztönözte Romyt a magyar irodalmat ismertető cikkek közlésére, sőt fordításra is.²⁵ Romy szepességi, felvidéki születésű lévén (Iglón született 1780-ban) csak a debreceni kollégiumban tanult meg magyarul. 1800-tól a göttingai egyetemen hallgatott teológiát, politikát, természetrajzot, vegytant és növénytant. Először Késmárkon, majd a sziléziai Teschenben tanított, különböző líceumokban. 1814-ben a keszthelyi Georgikonban a gazdaságtani tanszék professzora lesz. Később Pozsonyban, majd 1824-től Bécsben találjuk. 1828-tól haláláig, 1847-ig Esztergomban él és tanít. Rendkívül sok német nyelvű folyóiratban publikált történelmi, földrajzi, gazdaságtani témájú cikkeket. Szerteágazó és sokirányú érdeklődése, állandóan vándorló életmódja, pénzgondjai miatt sem ideje, sem energiája nem maradt az igazi elmélyült kutatáshoz, szétforgácsolta tehetségét. Irodalomtörténeti nézetei, egyes írókkal kapcsolatos vélekedése ma már vitatható. „Munkásságával azonban nagy szolgálatot tett a magyar irodalom ügyének és ezen keresztül a ma-

²⁵ SZÖGI Ferenc: *Romy Károly György: a magyar irodalom ismertetője*. Bp. 1934. 27.

gyar nemzetnek, mert ott és akkor írt rólunk, ahol és amikor még bennünket nem, vagy pedig rosszul ismertek.”²⁶

Kőrösy László Rummy életrajzában azt írja, hogy a bécsi *Wanderer* 1824 és 1835 közti évfolyamaiban jelentek meg cikkei.²⁷ Szinnyei szerint összesen 1470 cikket írt a lap számára.²⁸ Mi itt nem számszerűsítettük, de tény, hogy bécsi tartózkodása alatt, majd még Esztergomból is küldte tudósításait a *Wanderer*nek, s a legkülönfélébb témákkal kapcsolatban nyilvánított véleményt, mindig valamilyen aktualitást keresve, de szakavatott módon, tárgyilagosságra törekedve. A következő aláírásokkal publikált: Dr. Rummy, Prof. Rummy in Gran, R-y, y, –y–.

1814. november 9-én *Warum der Wanderer Ungern und nicht Ungarn schreibt* című cikkében az Ungarn, ill. Ungern szó írásmódjáról folytatott vitához kapcsolódik, és az utóbbi mellett teszi le voksát. Több cikke is van egyébként más lapokban népszerű magyarozatával kapcsolatban, német stilsztikát is írt, nyelvészeti felfogásában Johann Christian Adelung (1732–1806) német nyelvész követi.

1815. június 15-én a keszthelyi Georgikonban a mezőgazdaság iránt érdeklődő meghívottak számára rendezett látogatásról szóló tudósítás látott napvilágot. Először dr. Rummy, a gazdaságtan professzora tartott beszédet, majd a Georgikon két hallgatójának vizsgáztatására került sor, végezetül a vendégek megtekintették a botanikus kertet. Másnap előadások voltak, s Rummy beszámolt „Monumenta Hungarica” történelmi forrásgyűjtemény-sorozatáról.

Témáinak sokszínűségét néhány kiragadott példával érzékeltetjük. Gazdasági témájú cikkeiben többek között a timsóról, a tokaji borról, a szőlőtermesztésről, a tibeti kecskék hasznáról; az egészségügy területén a katalapsziás betegségek gyógyításáról, az álomkórrol elmélkedik, beszámol és adatokat közöl a kórházak állapotáról, a váci süketnéma intézetről. Ő írja egy ideig I. Ferenc születésnapjára a köszöntöket, méltatja uralkodását. A „Beiträge zur Vaterlandskunde” c. sorozatban hazánk szép tájait mutatja be. (A már említett harkányi fürdőt, a Körösi-medencét.) Sematizmusok alapján statisztikai adatokat tesz közzé a „Statistische Notizen aus Ungarn” című rovatban. Hosszú életű, állandó rovataiban, az „Ökonomischer Kalender des Monats . . .” címűben (a pontok helyén természetesen a hónap neve áll mindig) az adott hónapban a földeken, a szőlőben elvégzendő munkákról számol be, ezenkívül háztartási tanácsokat ad különböző állapotbetegségek gyógymódjaitól kezdve a pálinka égetésén, az egerek elleni védekezésen át egészen a kenyérsütésig. A „Der Monats. . .” című hasonló rovatában az időjárás, a hónap karakterének bemutatása mellett irodalmi utalások, versbetétek is szerepelnek.

A *Wanderer*ből kigyűjtött magyar vonatkozású szépirodalmi anyagot a következőképpen lehet csoportosítani: I. Magyar szerzőktől magyarul, valamint német fordításban megjelent művek, illetve magyar szerzőkkel kapcsolatos híradások, művek recenziói; II. Magyar származású, de németül (is) publikáló szerzők művei, illetve róluk szóló hírek; III. Olyan magyar származású, németül író szerzők művei, vagy

²⁶ SZÖGI: i.m. 50.

²⁷ KÖRÖSY László: *Rummy élete*. Bp. 1880. 94.

²⁸ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1906. XI, köt. 1395.

velük kapcsolatos hírek, akiket az irodalomtörténet-írás a német nyelvű irodalomhoz tartozónak tekint; IV. Német nyelven író szerzők (elsősorban osztrák, vagy a Habsburg Birodalom területén élő, kizárólag németül publikáló, nem magyar származású szerzők) művei, illetve híradások róluk.

I. Ide sorolható a már korábban említett és népdalként közölt Csokonai-vers Samuel Rožnay fordításában, valamint az 1824. augusztus 7-én „Manfred” aláírással (feltehetőleg prágai német író) megjelent rejtvény, melynek megfejtéseképpen Rummy augusztus 14-én Kazinczy *A sonett musája* című versét közli magyarul és német fordításban.²⁹ Rummy, aki a magyar irodalom népszerűsítésében is úttörő szerepet vállalt, a következő megjegyzést fűzi a megfejtéshez:

A Wanderertől, mely gyakran tudósít érdekes magyarországi eseményekről, mutat be magyar tájakat, elvárhatjuk azt a szíveséget, hogy a szép szonett rejtvény magyar megfelelőjét is közölje. Talán a magyar szonett felbátorít némely német olvasót arra, hogy a magyar nyelvvel és irodalommal megismerkedjék. A szerző honfitársam és barátom, Kazinczy Ferenc Széphalomról. A szonett a magyarul megjelenő Hébe zsebkönyv 1823-as évből származik. [...] Nem vettem magamnak a bátorságot, hogy versmértékes fordítását adjam, részben azért, mert teljesen híven akartam fordítani, másrészt, mert az eredeti szépségét úgysem értem volna el. Próbálkozzanak ezzel szerencsés és gyakorlott német szonettköltők!

1840. július 29-én és 30-án *Der weiße Mantel* címen magyarból fordított elbeszélés jelent meg a szerző nevének feltüntetése nélkül. Az elbeszélés Kisfaludy Károly: *A fehér köpenyeg* című, 1825-ben keletkezett, s németül Mailáth: *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen* című, 1837-ben kiadott gyűjteményes kötetében is szerepel, Mailáth fordításában. Kisfaludynak ez az elbeszélése az ún. „víg” elbeszélések közé tartozik; Csöngedy Bencét, a házasodni akaró vidéki nemes féltékenysége juttatja komikus helyzetekbe. Az elbeszélés alakjai, a szolga, a parasztlány egy-egy társadalmi típus megtestesítői.³⁰

1844. július 25-én Falk Miksa fordításában jelent meg Császár Ferenc elbeszélése *Der blinde Bildhauer* címen. A *Wanderer* ben csak annyi áll, hogy a *Schmetterling*ből átvéve, ami a *Der Spiegel* című, 1828 és 1849 között Budán megjelenő lap melléklapja volt 1832 és 1848 között. A jogászi végzettségű Császár szenvedő, érzelmes verseket írt, egyike volt a Petőfit „póriassága” miatt támadóknak. 1830-tól 1840-ig Fiumében a váltójogi hatóságnál teljesített szolgálatot, s mielőtt hazatért, bejárta Észak-Olaszország nagy részét, utazásáról naplóban számolt be: *Utazás Olaszországban* (Buda, 1843.). Ifjú elragadtatással ír az országról, személyes hangú kommentárokat fűz a látott természeti és művészeti szépségekhez.³¹ Ebben a munkájában szerepel „A vak szobrász” című fejezet (206–213.), melyben az elbeszélő olaszországi utazása alatt ciceronéjától hallja Giovanni Francesco Gonnelli (1606–1664) szobrász történetét.

²⁹ Rummy ugyanezt a Kazinczy-verset már közölte korábban saját német fordításában a *Pannonia* 1891. 65. számában a 277–278. oldalon. Vö. *Kazinczy Ferenc bibliográfia*. Összáll.: V. BUSA Margit. Miskolc, 1981. 63.

³⁰ HORVÁTH János: *Kisfaludy Károly és íróbarátai*. Bp. 1955. 54–60. – BENKÓ László: *Kisfaludy Károly elbeszélései*. = Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve. 1958. 16.

³¹ LITVÁNYI László: *Császár Ferenc élete és irodalmi munkássága*. Bp. 1931. 15.

1846. április 1-jén Dr. Herczegy aláírással a koncert-turnéra érkező Lisztet magyar honfitársként üdvözlő vers jelent meg. Valószínűleg Herczeghy Mór orvost (eredeti neve Princz) (1815–1884) lehet szerzőjeként azonosítani. 1848-ban részt vett a bécsi forradalomban, s ezt követően emigrációba kényszerült, majd Garibaldi seregében volt orvos.

Magyar irodalommal kapcsolatosak a következő közlemények. 1816. április 20-án szűkszavú hír tudatja, hogy Klopstock *Messiasa* a magyarok kitűnő költőjének, Kazinczy Ferencnek fordításában Trattnernál meg fog jelenni. (A valóságban nem készült el.) 1842. május 24-én a „Literarischer Kurier” rovatban Andreas Gábor aláírással recenziót közöltek Reméle Nepomuk János (1808–1873), a bécsi egyetem magyar nyelv és irodalom professzorának *Analyse ungarischer Classiker* című könyvéről. A recenzió meglehetősen gyorsasággal követte a megjelenést, hiszen a mű Bécsben 1842-ben látott napvilágot. A recenzens Reméle munkáját a „leg híresebb és legismertebb magyar írók műveiből szerencsésen összeállított antológiának” tartja, melyben „a legkülönbélebb formák, műfajok képviselve vannak”. Kiemeli a gazdag filológiai jegyzeteket, s kifejti, hogy a kötet még a magyar nyelv tanulásánál is hasznos a hozzá kapcsolódó magyar nyelvtan miatt és a magyar irodalomba való bevezetést is jól szolgálja. Ugyancsak a „Literarischer Kurier”-ban hoznak le igen részletes bírálatot Jósika Zrínyi, *der Dichter. Romantische Chronik aus dem 17. Jahrhundert* címen (Pest, 1844.) G. Treumund fordításában megjelent regényéről. Jósika, „akire büszke lehet hazája” — írja a recenzens — „a borzalmak és a zűrzavar korába viszi el olvasóit”. A mű központjában Zrínyi, a költő, a diplomata, a hős, a hazafi és a műpártoló alakja áll, aki a szigeti hős méltó dédunokája. Kiemeli a regény bonyolult szerkesztését, a sok epizódot, és azt írja, hogy a regény „néhány képe szinte keleties tüzet áraszt”. Megállapítja, hogy az ábrázoltak megfelelnek a történelmi valóságnak, s hogy Jósika a „jellemeket biztos kézzel vázolta fel”, és „részletekbe menően ismeri országát,” szereti is, „de hízlegéssel nem változtatja meg a tényeket”. Mivel az eredetit nem ismerjük — írja a kritikus —, nem foglalkozhatunk a fordítás hűségével. A regény fordítója, Treumund, azaz Gustav Steinacker (1809–1877) bécsi születésű, de Pozsonyban és Pesten nevelkedett protestáns hittudós, író és fordító, aki sokat tett a magyar irodalom terjesztéséért. Ő fordította egyébként az *Abafit* is németre.

II. A magyar származású, de tanulmányaikon, utazásaikon, esetleg hosszabb német nyelvterületen való tartózkodásukon keresztül a német irodalomhoz is kötődő, németül, vagy nagyrészt németül publikáló költők, írók csoportjára vonatkoznak a következő *Wanderer*-beli közlések. Ilyenek, például Rummy, gróf Mailáth János, vagy a szlovák származású Csaplovics János, akik német szellemű nevelésben részesültek, külföldön tanultak, s így váltak kultúránk népszerűsítőivé. A 30-as, 40-es években sok támadás is érte a németül író magyar írókat, főleg Bajza, Toldy és Vörösmarty triászáról, akik a magyar reformtörekvésekkel, a magyar nyelvért folytatott harcra összegegyeztetetlenek tartották ezen írók tevékenységét.³²

Gróf Mailáth János (1786–1855) kétnyelvű író, magyarul is elég sokat írt, bár fejlődéstörténeti helye inkább az osztrák–német irodalomhoz kapcsolja. Nagyrészt

³² FRIED István: *Rummy Károly György, a kultúráközvetítő. 1828–1847.* = Filológiai Közöny 1963/1–2. 213.

Bécsben élt, Hormayr köréhez tartozott.³³ Szerkesztői tevékenységének kiemelkedő vállalkozása volt az 1840 és 1848 között évente megjelenő, igényes kiállítású, selyembe kötött és finom rézmetszetekkel illusztrált, a Heckenast nyomdában előállított *Iris* zsebkönyv. Az *Iris* osztrák–magyar írók német nyelvű műveiből összeállított antológia volt. 1841. december 31-én a *Wanderer*-ben ismertették a '42-re összeállított *Irist*. A kor népszerű szerzői közül kiemelik Adalbert Stifter *Der Hochwald* című elbeszélését,³⁴ Johann Gabriel Seidl és Johann Nepomuk Vogl verseit. Itt jelent meg a magyar származású Karl Beck *Janko, der ungarische Rosshirt* című, 1841-ben Lipcsében kiadott verses regényéből a *Der Csikós* című részlet. 1843. december 15-én recenzeálták a '44-re szóló *Irist*; 1844. december 15-én a következő évit, itt a recenzens azt a megállapítást teszi, hogy több benne a vers, mint a próza. Az osztrák balladaköltőket Seidl és Levitschnigg képviselik benne, közlik továbbá Stifter *Der Hagestolz* című elbeszélését. Az 1847. december 11-én ismertett *Iris*-ben többek között Betty Paoli és Levitschnigg-versek, Mailáth Zápolya Jánosról írt költeménye, valamint Grillparzer: *Der arme Spielmann* és Stifter *Prokopius* című elbeszélése jelent meg.

1845. november 7-én érdekes vállalkozásról adott hírt a *Wanderer*: az 1846-ban megjelenő *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn* című Kari Maria Benkert (később: Kertbeny) (1824–1884) szerkesztésében megjelent kiadványra hívta fel a figyelmet. Kertbeny Károly író és bibliográfus a németül író magyar származású és az osztrák írók együttműködését akarta e kötetben bemutatni. A régi magyarországi német írógárda (Schedius, Pyrker, Rummy, Mailáth) mellett az új generáció tagjai (többek között Karl Hugo, Theodor Bakody, Karl Maria Benkert) is képviseltetik magukat. Karl Hugo, Pyrker, Bakody, Johann Nepomuk Vogl verssel, Benkert prózával szerepel a kötetben, Rummy Kőrösi Csomáról, Schedius Dürerről szóló írással jelentkezett, Mailáth is történeti tárgyú írást közölt. A kötet célja – írja a *Wanderer* – Magyarország megismertetése a külfölddel, s míg a magyar írók a haza fejlődésén fáradoznak, addig a hazai németiség Magyarországot reprezentálja a külföld felé, előmozdítja a szellemi kölcsönhatást, helyes nézeteket terjeszt Magyarországról és hozzájárul a helytelenek eloszlatásához.

Az említett Theodor Bakody (Bakody Tivadar) (1825–1887) győri születésű orvos számos németül és magyarul megjelentetett szak-publikációja mellett fiatalabb éveiben német nyelven írt verseket. Sokat tartózkodott külföldön, s ez idő alatt a lipcei és bécsi lapok számára dolgozott. *Traumbilder* című verseskötete Pesten 1846-ban, második verseskötete *Lilien und Rosen* címen Bécsben 1854-ben látott napvilágot.³⁵ A *Wanderer*-ben több romantikus hangvételű költeménye (pl. *Liebesnacht, Ich bleibe Dein*) jelent meg.

A hazai német írók új generációjának képviselőiről, a németes műveltségű zsidó literátorokról, újságírókról, szerkesztőkről szólunk a következőkben. Ők új stílust,

³³ PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története. (A legrégebb időktől 1848-ig)*. Bp. 1926. 472.

³⁴ Vö.: FRIED István: *Adalbert Stifiers Beziehungen zu Ungarn. = Arbeiten zur deutschen Philologie VII*. Debrecen, 1973. 51–59.

³⁵ SZINNYEI: *i.m.* I. köt. Bp. 1891. 368–369.

új áramlatokat hoztak az irodalomba, gyorsabban tették magukévá az új szellemi irányzatokat, például a *Junges Deutschland* írói által propagált eszméket, s a magyarországi német írók közül a politikai lírának is ők az első művelői.³⁶

Ide tartozik Karl Hugo (Hugó Károly, eredeti nevén Bernstein Fülöp) (1806–1877), aki szegény pesti zsidó családból származott, orvos és drámaíró volt, egész Európát bejárta, élete végén elméje elborult. Darabjai Pesten kívül nem arattak sehol sem sikert.³⁷ Színdarabjainak fogadtatásáról rendszeresen tudósítottak a *Wandererben*, recenzió jelent meg a *Psalmen eines armen Poeten* című verseskötetéről (1846. április 9.). 1848. február 1-jén a *Morgenröthéből* átvéve a „Galerie biographischer Skizzen” rovatban Hermann Meynert Karl Hugo pályáját ismertető cikkét közli a lap. A szerző Hugót „erős, egyedi tehetségnek” tartja, kiemeli *Ein Ungarkönig*, valamint *Baron und Bankier* című színdarabjait és említi verseskötetét.

Ünnepelt alakja volt a bécsi és pesti irodalmi köröknek a szintén magyar származású, lovasberényi születésű Moritz Gottlieb Saphir (1795–1858), akinek előadásairól, humorisztikus felolvasásairól rendszeresen adtak hírt a *Wandererben*. A magyarországi német nyelvű lapok közül munkatársa volt a *Pannoniának* és a *Der Ungarnak*, de élete nagy részét Bécsben töltötte, s a *Der Humorist* című lapot szerkesztette 1837-től haláláig. Kíméletlen kritikájának, maró gúnyának tárgyát képezte szinte mindenki, így sok ellenséget szerzett magának, mégis tagadhatatlan, hogy új szint vitt a bécsi és pesti sajtóba.³⁸

Zerffi Gusztáv (1820–1892) neve a 40-es évek közepén tűnt fel a *Wandererben*. Néhány könyvismertetést, kisebb közleményt publikált. Az ő sorsa is meglehetősen kalandos módon alakult. Ellentmondásos reformkori hírlapírói működése után (a *Spiegel* és a *Der Ungar* munkatársa volt, Petőfit gyalázó cikkekkel hívta fel magára a figyelmet) szakított konzervativizmusával, a forradalom szélsőségesen lelkes híve lett, majd a szabadságharc leverése után emigrációba vonult. A Wurzbach és a Szinnyi életrajzi lexikonok nem sokat tudnak '48 utáni működéséről, életének ezt a korszakát, halálának pontos évét Frank Tibor legújabb kutatásai tárták fel.³⁹ Zerffi életének hátralevő részében Londonban nemcsak Bécs ügynökéként, az ellenforradalmi rendszer informátoraként, hanem elismert tudósként is élt.

III. Megemlíthetjük néhány magyar származású, de a német irodalomhoz tartozó költő nevét, akiknek a *Wandererben* közölt versei tematikájukat tekintve nem rendelkeznek magyar vonatkozásokkal. Ilyen például Johann Ladislaus Pyrker (1772–1847) *An Lilienfeld* című verse (1842. október 26.), melyet pappá szentelésének 50. évfordulójára írt. 1847. december 6-án közlik nekrológiáját. Pyrker hovatartozását illetően már életében fellángoltak a viták, s hogy magyar költő-e, vagy sem, nem egyértelműen eldöntött kérdés máig sem. Ha egy nemzeti irodalomhoz való tartozás fő

³⁶ PUKÁNSZKY: i.m. 480. — OSZTERN Rózsza: *Zsidó újságírók és szépirodalmi írók a magyarországi német nyelvű időségi sajtóban, a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig*. Bp. 1930.

³⁷ *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Bp. 1965. 679–680.

³⁸ PUKÁNSZKY: i.m. 486.

³⁹ FRANK Tibor: *Egy emigráns alakváltozásai: Zerffi Gusztáv*. Bp. 1985.

kritériumának a nyelvet tartjuk, úgy ő éppen ezt a kifejezési eszközt vetette el, tagadhatatlan azonban, hogy szerepe és hatása volt kora magyar irodalmában.⁴⁰

A szintén magyar származású, bár egyértelműen az osztrák irodalomhoz tartozó Nikolaus Lenau (1802–1850)⁴¹ és Karl Beck (1817–1879)⁴² neve is előfordul a *Wanderer*-ben. Lenaunak két verse jelent meg: 1843. szeptember 9-én a *Lass mich ziehen!* és 1844. június 19-én a *Der offene Schrank*. Több rövid hír is foglalkozik vele, többek között 1848. január 27-én a döblingi elmegyógyintézetben lévő Lenau aggasztó állapotáról adtak hírt, megírták, hogy örültsége gyógyíthatatlan, majd 1850-ben halálát jelentették.

Karl Bekctől a *Lust und Leid* (1839. január 30.), valamint a *Stummer Schmerz* (1846. március 30.) című vers jelent meg, ez utóbbi a *Stille Lieder* című, 1840-ben Lipcsében kiadott Beck-kötetben is szerepelt már.

IV. Lenau és Beck, akik itt születtek, hívebben ábrázolták és tehetségüknél fogva művészileg jobban kifejezésre juttatták Magyarországhoz fűződő érzelmeiket, mint azok az írók és költők, akik rövidebb-hosszabb ittlétük, felületes ismereteik alapján az egzotikusnak számító magyar tematikával kívánták felhívni magukra a figyelmet. A *Wanderer* magyar vonatkozású közleményeihez kapcsolódó osztrák írók, költők közül ki kell emelnünk Johann Gabriel Seidl (1804–1875) és Johann Nepomuk Voglt (1802–1866).

Seidl osztrák költő Dugovics Tituszról szóló balladáját 1832. július 28-án közli a *Wanderer*. A romantikus érzelmeiktől átfűtött balladában Seidl a magyar vitéz me-részségét, hősiességét, hűségét énekli meg, s végezetül a jelenhez fordulva mintegy példaként állítja Dugovics alakját az utókor elé: ez volt a magyarok erkölcsé, kötelességtudata, s azt hiszem – írja –, ez így lenne ma is, Belgrád ma sem veszne el.

Johan Nepomuk Vogl *Klänge und Bilder aus Ungarn* című, három kiadást meg-ért verseskötetéről kétszer jelent meg ismertetés. Az 1839-es első kiadásról szóló recenzióban az ismertető a kötet sokszínűségét, a sokféle témát, az ábrázolás élet-szerűségét dicsérte, kiemelt egy-egy, szerinte különösen jól sikerült verset, balladát. 1848 januárjában a *Pester Zeitung*-ból átvett cikk alapján közölnek ismét igen elis-merő kritikát a kötetéről. A recenzens azt írja, ha Voglnak más művei nem is volná-nak, az utókor ennek alapján is nagy költőnek nevezné, bár annyit még megjegy-yez, hogy a magasabb kritika túl produktívnak tartja. 1847. szeptember 17-én szerepel a *Wanderer*-ben (egyébként a kötet harmadik kiadásának hirdetése után) a *Pandur und Räuber* című ballada. Az osztrák biedermeier stílusában megírt, három részből álló rabló-történet, a pandúr és a nagylelkű rabló három alkalommal összekapcsolódó sorsa mindkettejük halálával ér véget. A Kelet-Közép-Európa-szerte ismert Vogl Lenauhoz viszonyítva sekélyesen ábrázolta Magyarországot, magyar tárgyú verse-ivel csak a divatot és az egzotikumra vágyó közönség igényét akarta kiszolgálni.⁴³

⁴⁰ KAJTÁR Mária: *Pyrker János László és a magyar irodalom*. In: *Pyrker Évkönyv*. Eger, 1987. 182.

⁴¹ Vö.: GUTH Mária: *Lenau Magyarországon*. Pécs, 1940. – MÁDL Antal – SZÁSZ Ferenc: *Nikolaus Lenau in Ungarn*. Bibliographie. Bp. 1979.

⁴² Vö.: VÁRDY HUSZÁR Ágnes: *Karl Beck élete és költői pályája*. Bp. 1984.

⁴³ FRIED István: *A pusztaromanika bölcsőjénél* (J. N. Vogl versei a magyarokról). = *Filológiai Közölny* 1980/4. 470–479.

A magyarok iránti rokonszenvét egyébként anyjától örökölte, aki a Moson megyei Boldogasszony (Frauenkirchen) községben született. Vogl többször járt hazánkban. Heinrich Gusztáv így ír róla: „Fájdalom, a félelmetesen termékeny költő művei csak kivételesen haladják meg és akkor is csak egyes sikerültebb részletekben a közép-szerőség színvonalát. Mai szempontunkból fő bajuk, hogy magyarságuk semmi, hiányzik belőlük a magyar lélek, melyet sem a költőnek megnyerő rokonszenve, sem a magyar néprajzi különlegességeknek sűrű szerepeltetése, sem a verseibe bőkezűen közbeszótt magyar szók és fordulatok nem pótolhatnak.”⁴⁴

1843. október 17-én Karl Hickel korábban már említett, a cigányokkal foglalkozó írása végén szerepel Heinrich Ritter Levitschnigg (1810–1862) bécsi költő néhány verse, ilyen címeikkel mint *Zigeuner-Lust*, *Zigeuner-Familie*, a magyar zsánerkép közismert rekvizitumainak (cimbalom, hegedű, fuvola, kocsmai milió, a kocsmárosnéval táncoló csikós, zenélő cigányok) felvonultatásával. Levitschnigg élt Pesten, a *Pesther Zeitung* tárca-rovatának szerkesztője volt 1845-től, *Kossuth und seine Bannerschaft* (Pest, 1850.) címen megjelent kétkötetes munkájában a forradalom prominens személyiségeinek portréit rajzolta meg. Szépirodalmi alkotásai múltó értékűek, Levitschnigg a korabeli olvasóközönség ízlését, igényeit szolgálta ki.⁴⁵

Különösen sokat szerepel a *Wanderer* lapjain a Foglár név. Ludwig Foglár (1820–1885) bécsi születésű, mindössze öt évet élt Pesten, munkatársa volt az *Iris*nek. Megszámlálhatatlanul sok verse jelent meg a *Wanderer*ben, valamint egész versciklusai (*Wanderlieder*, *Orientalien*, *Studenblätter*), ezenkívül ismertetések *Cypressen* és *Strahlen und Schatten* című köteteiről.

J. Karl Hickel (1811–1855) csehországi születésű, megszakításokkal Bécsben és Prágában működő költő és író *Ikervár* (!) című verse 1844. március 16-án jelent meg, melynek a címben szereplő magyar szón kívül nincs magyar vonatkozása. Vas megyében van a Batthyány-család ilyen nevű kastélya,⁴⁶ talán esetleges magyarországi utazása alkalmával ez ihletette meg Hickelt. A tájképből kiemelkedő vár romantikus hangvételű bemutatása után a vers szerelemi vallomással zárul. Ugyanez év március 28-án jelent meg *Der Räuber. Bild aus Ungarn* című költeménye. A puszták fia fegyverére támaszkodva áll az éjszakában, hallgatja a kocsmából kiszűrődő muzsika hangjait és ifjúságára gondolva könny csillan a szemében. Hickel jelentéktelensége még Voglhoz viszonyítva is nyilvánvaló, nála a magyaros hangulat pusztá állóképpé silányul.

1842. december 6-án jelent meg Hermann Neefe (1790–1854) *Gegenwart und Zukunft* című verse, a *Pesther Tageblatt*ból átvéve. Neefe a Nemzeti Színház díszletfestője volt, több évet dolgozott Pesten. A dicsőséghez két út vezet: a hősiesség útja sok áldozattal és az építés, az alapítás útja — írja Pest árvíz utáni újjáépítésére vonatkozóan.

1845 márciusában folytatásokban közölték egy J. G. Lothar nevű szerző (adatakat nem sikerült róla találnunk) *Das Mädchen von Kis-Megyer. Kriegerische Hel-*

⁴⁴ HEINRICH Gusztáv: *Magyar elemek a német költészetben*. Bp. 1909. 40.

⁴⁵ WURZBACH: *l.m.* 35. köt. Wien, 1866. 31–35.

⁴⁶ GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei. I.* Bp. 1959. 141.

denscenen aus dem Jahre 1809 című elbeszélését.⁴⁷ A hősök Stájerország fiai és a Szombathely közelében levő majorságban élő magyar falusiak.

* * *

1848. korszakhatár a bécsi és az osztrák újságírás történetében. A márciusi forradalmat követően az év során még a szépirodalmi lapokon belül is a politika dominál. A színházi lapok, melyek a Vormärzben uralták a piacot, mint például Adolf Bäuerle (1784–1850) *Theaterzeitung*-ja, háttérbe szorulnak, számos új, kifejezetten politikai lap indul. Helfert, a konzervatív kortárs és a forradalom kérelmelhetlen kritikusa úgy jellemzi az év sajtóviszonyait, hogy az osztrák sajtó ebben az évben sosem volt szabad, ugyanis három ura volt: először a rendőrség, aztán a piac és az utca, majd végül a kard.⁴⁸ A megállapítás középső részével, a '48-as év nagy vívmányának számító, ha mégoly kérészetű demokratikus osztrák sajtó ilyen értékelésével természetesen nem érthetünk egyet. Zenker Helfert felfogásával éles ellentétben a '48-as év sajtóját értékelő munkáiban liberális álláspontot képvisel.⁴⁹

Az európai forradalmi hullám első állomásairól csak meglehetősen késéssel tudósítottak a *Wanderer*-ben is, mint általában a bécsi lapokban. Ennek oka egyfelől az, hogy a hírközlés akkori állapotának megfelelő késéssel jutottak el a tudósítások Bécsbe, másfelől, hogy először megpróbálták elhallgatni, eltusolni a forradalmi megmozdulásokról érkező híreket. Például a párizsi forradalom kitöréséről (február 24.) csak március 4. után kezdett a *Wanderer* beszámolni. Ettől kezdve már folyamatosan tudósítottak a különböző városrészekben egyre jobban elterjedő zavargásokról, a Tuillériák felgyújtásáról, a sok halotról és sebesültről. A bécsi események közül március 15-én számolt be a *Wanderer* a cenzúra eltörléséről. „Az osztrák sajtó szabad!” — kapcsolódott be a *Wanderer* is a többi bécsi lap örömmujongásába. Hírt adott arról is, hogy a közeljövőben új sajtótörvény fog elkészülni, ugyanakkor higgadt hangnemben felhívást tett közzé a rend és a biztonság megőrzésének szükségességéről, a Nemzeti Gárda szervezéséről. A sajtószabadság kihirdetéséhez a *Wanderer* a következőket fűzte hozzá: „Célunk nyilvános állapotainkat őszintén tárgyalni, a hibákat megróni, felhívni a figyelmet a jobbításra vonatkozó javaslatokra, de mind e mellett legszigorúbban megmaradni a mértékletesség és a megfontolt-ság határai között és minden személyiség jogait tiszteletben tartani.”

A sajtó április 1-je, a sajtótörvény megalkotása után nemcsak megfigyelője, hanem alakítója is lesz az eseményeknek, az újságírók saját véleményüket is kifejezésre juttathatják.⁵⁰ Az áprilisi sajtótörvényt követően a közvélemény és a sajtó erőteljes balra tolódása figyelhető meg, ami abban is megnyilvánult, hogy egy sor új, radikális lap jelent meg, többek között a *Presse* is. A Leopold Sommer (korábban Anton Strauß)-féle cég a régi lapok mellett új lapokat is kiad és nyomtat, például a

⁴⁷ *Wanderer* 1845. márc. 1., márc. 4., márc. 5., márc. 7., márc. 8.

⁴⁸ HELFERT, Joseph Alexander von: *Die Wiener Journalistik im Jahre 1848*. Wien, 1877. 1.

⁴⁹ ZENKER, Ernst Viktor: *Geschichte der Wiener Journalistik während des Jahres 1848*. (Geschichte der Wiener Journalistik 2.) Wien–Leipzig, 1893.

⁵⁰ SKALNIK, Kurt: *An der Wiege der österreichischen Journalistik*. Die Wiener Presse im Jahre 1848. Wien, 1958. 5. (Österreich-Reihe Bd. 55.).

Volksfreundot, vagy a *Neue Zeitung*,⁵¹ A cégtulajdonosokat azonban nem valamiféle politikai meggyőződés, hanem pusztán anyagi érdekek vezérelték.⁵²

Májusban a helyzet kiéleződött, a demokratikus erők támadták az alkotmányt, egykamaras választásokat követeltek. A Pillersdorf-kormány az Akadémiai Légió és a Nemzeti Gárda feloszlásával meg akarta bénítani a népfelkelést. Ez vezetett a május 15-i és 26-i viharos eseményekhez, a barikádok felállításához, az utcai harcokhoz. A császár május 15-én Innsbruckba menekült. A májusi eseményekkel már a forradalom második szakasza vette kezdetét.⁵³

Június 10-én Seyfried szerkesztő ezt írja: „Mivel a dolgok alakulása következtében az újságírók, különösen a szerkesztők helyzete nehezzé vált, hiszen a lapnak minden irányba érdeklődést kell mutatnia, szükséges volt még egy szerkesztő megválasztása August Silberstein személyében, aki a napi politikai eseményekkel fog foglalkozni.” Silberstein (1827–1900) budai születésű hírlapíró és költő, aki azonban Bécsben élt és tanult. Említésre érdemes, hogy június 10-étől új alcímet kapott a *Wanderer*: „Ein politisch-belletristischer Tagesbote für Stadt und Land”, ami a lap erős irányváltását is tükrözte.

Sok más demokratikus hangvételű laphoz hasonlóan a *Wanderer* is radikalizálódó arculatát kívánta kifejezésre juttatni, amikor június 24-étől *Der Demokrat. Neue Folge des Wanderers* címen jelent meg, a régi szerkesztőség megtartása mellett. Itt a lap történetének új szakasza kezdődik. A szerkesztőség a következőképpen indokolta a címváltoztatást: „A *Wanderer* címet egy olyan korból örököltük, amely a teljes nyíltságot lehetetlenné tette.” A jövőre nézve azt ígérték: „ezután demokratikus lesz minden szó, tollunknak minden vonása, s az események közreadása a lehető leggyorsabb lesz.”

Bár a kormány később engedett a választás kérdésében és elhatározta a munkások bérének emelését és a munkaidő 10 órára való leszállítását, az elégedetlenség a nyár folyamán tovább nőtt. Szeptember elejére radikalizálódott a hangulat Bécsben. Megoldatlan volt a szociális kérdés, nőtt a munkanélküliség, a munkásság életfeltételei rosszabbodtak. Mindezekről a *Demokrat* is beszámolt, és felszólított a problémák rendezésére. Ehhez járult még a parasztság érdektelensége, a polgári értelmiség csalódottsága. A császár augusztus 12-én visszatért Bécsbe. Augusztus 29-én Silberstein kivált a szerkesztőségből, helyette bizonyos Seeböck lett a felelős szerkesztő. (Róla nem sikerült életrajzi adatokat találnunk.)

A bécsi forradalom harmadik szakasza, az ún. szociális-forradalmi, október 6-án, Latour hadügyminiszter meggyilkolásával vette kezdetét. A császár Olmützbe menekült. Latour Jellačić-csal folytatott levelezését a radikális bécsi lapok közzétették, a Jellačić támogatására küldött bécsi csapatok, valamint a munkások és a diákok között utcai harc robbant ki. A bécsi forradalmárok segítségül hívták a magyar sereget, de a végül is elkésve támadó magyar csapatok Schwechatnál vereséget

⁵¹ HELFERT: *im.* 273–274.

⁵² WURZBACH: *im.* 35. köt. Wien, 1877. 290.

⁵³ A bécsi forradalom történetéhez: HANTSCH, Hugo: *Die Geschichte Österreichs. Bd. II. 1648–1918.* Graz–Wien–Köln, 1953. 345–365.; BAUER, Rolf: *Österreich. Ein Jahrtausend Geschichte im Herzen Europas.* Berlin, 1970. 271–277.

szenvedtek, s ezzel október 31-én elbukott a bécsi forradalom. Október után újra a konzervatív erők jutottak uralomra, Felix Schwarzenberget nevezték ki miniszterelnökké, december 2-án pedig V. Ferdinánd lemondott, és Ferenc József lépett a trónra.

A lap '48-as történetének következő korszakát jelzi már, hogy Bécs megszállása alatt, október 26. és november 21. között szünetelt. Ebben az időszakban más bécsi lapok sem jelentek meg, s csak november eleje után éledtek fokozatosan újjá. Seyfriednek is voltak nehézségei az újraindításnál, de végül is megkapta az engedélyt a lap megjelenítésére. Mint ahogy Winckler írja: „a többi jóindulatú laphoz hasonlóan, melyek többé-kevésbé a kényszer hatása alatt csatlakoztak a szabadságmámorhoz — ahogy ők nevezték — a *Wanderer* is megjelenhetett újra, a régi szerkesztővel, a régi címen.”⁵⁴ Seyfried a november 21-i számban „hűségnyilatkozatot” tesz: „Október utolsó napjaira szétoszlott a sötét felhő, mely megsemmisítéssel fenyegetve az osztrák Monarchia máskor vidám fővárosa fölé tornyosult. A pusztítással fenyegető villámlások a félrevezetettek és félrevezetők kis táborából indultak ki, de őket a bátor katonaság lefegyverezte, s nekik a törvényes rend visszatéréséért köszönettel tartozunk. Nagy áldozatok árán újra béke van, s ezért visszatérünk a régi, békés *Wanderer* névhez.” A szerkesztőség szándéka, hogy a jövőben tájékoztatja az olvasókat mindarról, „ami tudásra érdemes, szórakoztat, vagy oktat, a művészetek és a tudomány területéről, amelyek csak békében virágzanak és fejlődnek”. „A politika horizontján feltűnő fontos eseményeket sem hagyjuk figyelmen kívül — írja Seyfried —, de mindazt, ami egy irodalmi lap szféráján kívül esik, csak röviden érintjük.” Ugyanakkor felszólítja a régi munkatársakat, hogy továbbra is dolgozzanak a lap számára. A következő számokban a *Wanderer* visszanyerte korábbi felépítését, van „Bühnenkritik” rovat, „Wiener Kurier”, „Provinzial Zeitung”, újra megjelennek elbeszélések, novellák, versek.

A Magyarországhoz való viszonyt márciusban és október táján erős szimpátia, nyáron viszont elsősorban Kossuth politikája miatt csalódás, majd nyílt ellenérzés jellemezte.⁵⁵ Március 15-én számoltak be arról, hogy az országgyűlési küldöttség Bécsbe érkezett (ez 13-i esemény), a meleg fogadtatásról, hogy „éljen-kiáltások” közben vitték a „nemes” Kossuthot a vállukon. Március 17-én a *Spiegel* alapján adnak hírt a pesti forradalom kitöréséről, a cenzúra eltörléséről, a *Landerer* és *Heckel* nyomdában kinyomtatott 12 pontról, Táncsics kiszabadításáról. Ekkor még általános a közös sors vállalásának gondolata, a testvériség érzésének kifejezésre juttatása a „nemes magyarokkal”. A magyarokhoz fűződő érzelmeket jelentősen befolyásolta Kossuth szereplésének megítélése; visszhangja az osztrák sajtóban először pozitív, majd később kimondottan negatív irányba mozdult el. Áprilisban még „az egész Monarchiában tisztelt és szeretett nagy ember”-nek tartják; augusztus 22-én *Das Camäleon Kossuth* címen cikk jelenik meg, melyben az az álláspont fogalmazódik meg, hogy Kossuth diktátor akar lenni.

⁵⁴ WINCKLER: *i.m.* 76–77.

⁵⁵ KROL, Anna Maria: *Die Stellungnahme der Wiener Journalistik des Jahres 1848 zu den Vorgängen in Ungarn.* (Diss.) Wien, 1950.

A nyár folyamán egyre inkább hangot kap a birodalom szétesésétől való félelem is. A magyarok szeparatista törekvései miatt veszélyeztetve érzik a soknemzeti-ségű Monarchia fennmaradását. Szeptemberben Jellačić előrenyomulásáról tudósítanak. 10-én Seeböck azt írja, hogy Magyarországnak nem adnak csapatokat, de ellenük sem lesz elég katona. „Ez a mi diplomáciánk régi elve és szokása, bizonyíték arra, hogy Ausztria a délszlávokat támogatja a magyarok ellen, és így a német ügyet a szlávért feláldozza.” Szeptember 30-án azt írják: „Kossuth arcáról lehullt az álarc.” Október folyamán, a hivatalos osztrák segélykérés után, részletesen tudósítanak a Móga vezette magyar csapatok mozgásáról. A bécsi sajtóban ekkorra már általános volt Kossuth politikájának elutasítása, sok kritika érte a pénzkibocsátás miatt, valamint a magyar politikusok szemére vetették a nemzetiségek elnyomását is. November 22-én, a bécsi forradalom elbukása után az immár újra *Wanderer* címen megjelenő lapban hosszú elemző cikket közöltek Kossuthról. A forradalom kitörése után nagyon népszerű volt — állapítja meg a cikkíró —, majd beszédeiben egyre inkább radikális álláspontot foglalt el, „megfontolatlan vakmerőség” jellemzi, „mindenre kész”, „semmilyen vélegtől nem riad vissza”, a „kegyetlenségig kíméletlen”, „a nemesség esküdt ellensége”. „Kossuth kettétörte és megsemmisítette a magyarországi liberális mozgalmat, forradalmi és demagóg izgatással helyettesítette, feje tetejére állította és vad polgárháborúba keverte az egész országot”. Felrója még neki, hogy „nem kozmopolita, hanem patrióta és bornírtan magyar”, aki igazságtalannul elnyomja nem magyar honfitársait. „Nem államférfi, hanem pusztá forradalmár, akinek nehezebbre esik, hogy valami jót cselekedjen.”

1849 januárjától a lap ismét átalakult, helyesebben visszanyerte '48 előtti politikamentes, ítéletektől tartózkodó jellegét. A „Reisepass für den Wanderer” a Metternich-éra szelleméhez igazodva pontokba szedve közli a lap „személyleírását”: „Jellege”: szépirodalmi kevés politikával, „az utazás célja”: tanítva szórakoztatni. „A Wanderer legfőbb vágya a béke, egy megbízható sajtótörvény és hogy ne legyen tucatnyi éretlen munkatársa”. Továbbá, hogy „ne legyenek se arisztokraták, se demokraták, csak apolitikus emberek, minden ember legyen szabad és egyenlő, tartásuk tiszteletben a törvényeket és az erkölcsöt”. A kis írás Ferenc József éltetésével zárul. 1849. március 26-án ismét nagyobb változás következik be a lap életében: ettől kezdve naponta kétszer jelenik meg, reggel (*Morgenblatt*) és este (*Abendblatt*), folyamatos oldalszámozással, és már '48 óta kettedrét méretben. Június 29-én az *Abendblatt*-ban jelenik meg a lap alapítójának és 32 éven át szerkesztőjének, Joseph Ritter von Seyfriednek halálhíre.

Az év kezdetétől meglehetősen szűkszavú hírekben tudósítottak a magyar szabadságharc további sorsáról, többek között a „Vom ungarischen Kriegsschauplatze” című rovatban; hivatalos, császárhű szellemben nyilatkoznak. Májusban a magyarokat már csak felkelökként, rebellisekként, sőt ellenségként emlegetik, nyoma sincs tehát az elmúlt év szimpátiájának. Ugyanekkor azonban érdekes cikksorozat jelent meg (május 17., 18., 19.) *A gordiuszi csomó* címen. Az osztrák kormány csak az októberi események után tekintette Magyarországot rebellis, pártütő tartománynak és cselekedett ennek megfelelően. Ezután elhatározta, hogy Magyarországot elnyomja, és ezért hívta az orosz segítséget, toborzott rekrutákat célja eléréséhez. Mi csak

az eszközöket szeretnénk mérlegre tenni — írja a cikk szerzője —, melyek által Magyarország újra békés osztrák tartománnyá válhat. Kifejti, hogy az ideiglenes kormányváltás nagyon hatékony rendszabály lenne. Fontos, hogy egy meghódított tartományt odavalósiak igazgassanak. Beszél a nemzetiségi kérdés megoldatlanságáról, a nemzetiségek egyenjogúságának szükségességéről.

A nyár folyamán további harcokról, kapitulációkról (Bem erdélyi hadjáratáról, Szeged, Nagyszében, Komárom, Arad elestéről) is jelennek meg beszámolók. Szeptemberben, a világosi fegyverletétel után a sajnálat első hangjai is feltűnnek a lapban: „szegény Magyarország”, „boldogtalan, sajnálatraméltó ország” — írják. Ekkor jelenik meg folytatásokban Eduard Breier (1811–1886) rendkívül termékeny, de jellegtelen osztrák író, számos történelmi regény szerzőjének *Die Ungarn vor Ofen* című elbeszélése. Ez az első olyan szépirodalmi mű a *Wandererben*, amely már bizonyos távolságtartással, mintegy történelmi eseményként dolgozza fel a szabadságharcot, az osztrák–magyar ellentétet érzelmi síkon, emberi sorsokban jeleníti meg. Természetszerűleg a magyar szereplőket a szabadságharc leverése után elbukva, vagy önmagukkal meghasonulva ábrázolja. Igen érdekesek a beillesztett zsánerképek, a magyar katona, a magyar úriasszony öltözékének leírása, a táborozó katonák bemutatása. Szerepel a háttérben Buda visszafoglalása, és mellékalakként feltűnik Görgey Artur is.

Két sorozat tudósít Pestről ekkor: a „Briefe aus Pest” és az „Aus dem Tagebuche eines verabschiedeten Honveds”. Az előbbiben jelent meg október 5-én egy igen érdekes elemzés, melynek szerzője a magyar irodalom és a francia romantikus iskola kapcsolatából indul ki. Ennek oka véleménye szerint, hogy „a magyarok inkább franciául, mint németül akarnak érezni.” A német kultúrától való elfordulás a passzív rezisztencia egyfajta megnyilvánulása. A kormánynak fel kell készülnie arra, hogy minden kérdésben, amely a legkisebb kapcsolatban áll a magyarok nemzetével vagy nyelvével, a magyarok elszánt ellenállásába fog ütközni. A passzív ellenállásnak nagy mestere a magyar. Az újjáépítés az érintett népek tevőleges részvétele nélkül nem lehetséges. Éleslátással rámutat a kormányzat első hibáira, például, hogy a városházán levették a magyar feliratokat. A kormánynak az ellenség hibáiból kellene tanulnia — írja. Az alig véget ért háború után senki sincs az ellen, ha a kormányzat határozott döntéseket hoz, de azoknak igazságosoknak, a viszonyokat figyelembe vevőknek kell lenniük.

Említésre méltó, hogy a magyarországi kiküldött tudósítóktól, levelezők tollából olyan cikkek is megjelentek, amelyek elítélik pl. Batthyány kivégzését, Haynau véres kezű leszámolását; mindezeket a legyőzött néppel való megbékélés hátráltatásának tartják. 1849. október 9-én Batthyány kivégzésének híréhez a következő kommentárt fűzik: „Még Nagy-Ausztria legnagyobb hívei sem akarták elhinni, hogy Magyarország első miniszterelnökén végrehajtják a halálos ítéletet, és aggodalommal mutatnak rá a magyar jellem egyik fő nemzeti vonására, hogy ezt a tettet sem elfelejteni, sem megbocsátani nem fogják soha.” Október 10-én ugyanerről a témáról ezt írják: „Batthyány kivégzése több kárt okoz Ausztriának, mint az élő, fogságban lévő, kegyelemben részesített Batthyány. Kivégzésével Ausztria újra nagy csapást mért magára. [. . .] Amit Batthyány elkövetett, azért az egész országot meg lehetne tizedeltetni.” Perével kapcsolatban is kritikával élnek, Batthyány a kérdésekre nem

válaszolt, s a jegyzőkönyvet sem írta alá. Október 13-án a Batthyány-család történetét ismertetik és ennek kapcsán — utalva kivégzésére — felvetik a politikai vétségekért való halálos ítéletek jogosságának kérdését.

A „Briefe aus Pest” rovatban október folyamán írnak a Kossuth-bankjegyek soráról, a zsidókérdésről, a háborús ítéletekről. A forradalom hibáival kiemelten foglalkoznak. *A magyar forradalom és a zsidók* című cikksorozatban a magyarok és a zsidók tulajdonságait vizsgálják és állítják szembe egymással: míg a magyarokat az ismeretlen szerző szerint ázsiai kényelmesség jellemzi, a zsidókat spekulációs szellem, szorgalom. Az ország minden részében szétszórva élő zsidóság egy része magyarosodott, más részük a „német elemhez” tartozik, kultúrája, gondolkodása a germanizmusban gyökerezik. Korábban mint német elemet nemzetellenesnek tekintették. Ugyanilyen hátrányos helyzetben van a magyarországi németesség is, a *Das deutsche Element in Ungarn* című cikk foglalható röviden így össze. Másutt a forradalmat ítélik el (1849. december 22.): „a véres háború, amit a kis Magyarország egy éven át vezetett, igazságtalan háború volt, nemcsak a dinasztiaival, hanem egész Ausztriával, sőt Európával szemben is.”

Még 1850-ben, a normalizálódás hírei mellett is szerepelnek epizódok a szabadságharc hónapjaiból, honvéd anekdoták, magyarok életrajzai. Szemere Bertalant például tetterős férfiként jellemzik, aki gyakran a jót akarja, de hiányzik belőle az energia, hogy akaratát valóra is váltsa (január 3.). Klapka György egyike azon kevés forradalmár hősöknek, akik még ma is mindkét oldal elismerését és tiszteletét magukénak mondhatják. Beszámolnak pályafutásáról és a szabadságharc alatti győzelmeiről (január 17.). Eötvös Józsefet kedves fiatal embernek, a liberalizmus, a haladás harcosának tartják, részletesen szólnak írói működéséről (január 18.).

Március 8-án és 9-én a „Feuilleton” rovatban *Zeitungen und Zeitungshelden der ungarischen Revolution* címen a szabadságharc előtti és utáni újságírás helyzetét tárgyalják. A Vormärz korának szigorú cenzúra-rendeletei miatt a cikk írója szerint a német sajtó sokkal jobban korlátozva volt, mint a magyar; ami Ausztriában nem jelenhetett meg, Pesten gyakran igen. A lapok közül ismerteti a *Pesti Hírlapot*, méltatja Kossuth szerepét a magyar politikai újságírás megteremtésében. Az 1848. április 11-én kihirdetett sajtótörvényt követő korszak visszasságai közül kiemeli, hogy Szemere Bertalan leváltotta a radikális pesti ifjúság lapjának, a *Márczius tizenötödikének* a szerkesztőjét. A Pálffy Albert vezette lap valóban egyre élesebben támadta a kormányt, s ezért 1849. július 7-én betiltották.⁵⁶ A forradalom időszakának másik új lapja, a Tánács kiadásában és szerkesztésében megjelenő és a parasztság érdekeit képviselő *Munkások ujsága* sem kerülhette el a betiltást 1848 decemberének végén.⁵⁷ A konzervatív lapok közül a cikk Vida Károly *Figyelmezőjét* (korábban *Budapesti Híradó*) említi meg, amelyet „elnyomtak, mert túl lojális volt”. Május 24-én a *Die nachmärzliche Journalistik in Ungarn* című cikk mintegy az előző folytatása. Ebben a '48 utáni *Pesti Hírlapról*, a konzervatív párt orgánusról, az újraéledő *Figyelmezőről* és a német polgárság érdekeit képviselő *Pesther Zeitungról* van szó.

⁵⁶ *A magyar sajtó története. III/1.* Bp. 1985. 272–278.

⁵⁷ Uo. 136–163.

Az „Ungarische Zustände” rovatban cikkek jelennek meg a magyarországi iskola-rendszer reformjáról, az új hivatalnokrétegről, melyhez a népet nem fűzi bizalom, a politikai hangulatról és a nemzetiségi kérdésről. 1850. június 8-án Klapka emlékiratairól jelenik meg ismertetés. A recenzius szól az érdekes rajzolatokról, a magyar forradalom történetéből vett epizódokról, Kossuth és Jellačić életrajzáról.

J. G. Horn (Hord Ede) (1825–1875) Görgeyről szóló könyvéről (*Arthur Görgei. Obercommandant der ungarischen Armee. Ein Beitrag zur Geschichte der ungarischen Revolution.* Leipzig, 1850.) június 12-én jelenik meg ismertetés. Horn rab-biként vett részt a szabadságharcban (ezért szerepel a könyv borítóján neve után a „Feldpater” szó), utána kénytelen volt külföldre menekülni, Franciaországban élt, és közgazdászként meglehetősen elismert volt, az amnesztia után hazatért, s a Tisza Kálmán vezette ellenzékhez csatlakozott, képviselőnek is megválasztották.⁵⁸ Június 27-én ismertették az *Aufzeichnungen eines Honved* című munkát, melynek alcíme: „Beiträge zur ungarischen Revoluionsgeschichte 1848 und 1849” volt. 1850-ben jelent meg Lipscsében, s bár a kötetben a szerző neve nincs feltüntetve, Neustadt Adolf (1812–?) volt az. Prágai zsidó származású liberális író, újságíró, aki egy ideig Bécsben dolgozott különböző lapoknál, majd 1841-ben lett a Pozsonyban megjelenő *Pannonia* szerkesztője.⁵⁹ Az ismertető azt írja a honvédtörténetekről, hogy „a legjobb könyvek közé tartozik, melyeket a forradalom története írói ábrázolás terén nyújtott.” „Az első kötet szinte kizárólag Batthyány életrajzából áll.” „Kossuth iránt a honvéd nem sok szimpátiával viseltetik” és elítéli – véli a recenzius. Kiemeli ezen kívül az ábrázolás éltszerűségét és a szerző humorát. 1850 nyarán a népszámlálás eredményeivel foglalkoznak a nemzetiségek tekintetében. Sok tőzsdehír, kereskedelmi tudósítás, hirdetés jelenik meg, s ezek között fel-feltűnnek a ’48-as forradalom eseményeit feldolgozó művek, illetve életrajzok hirdetései is.

Magyarország „mai” állapotát az egy évvel azelőttivel összehasonlítva december 29-én ezt írja a *Wanderer*: „az ország 12 hónappal ezelőtt egy olyan beteghez hasonlított, aki a krízist, a betegség viharos átmenetét a gyógyulásba éppen átélte. [. . .] Ma a beteg pillantása a legkisebb izgatottságot sem árulja el, pulzusa normális, érzékei ellenállók veszélyes illúziókkal szemben, olyan mint egy szelíd, szőfogadó gyermek, elégedett a szűkös diétával és a korlátozott mozgással, amit az orvos engedélyezett neki, mivel az átélt betegség a vadócot megszelídítette.”

De az ország állapotának ilyen korántsem biztató, csak osztrák szemmel nézve megnyugtató jellemzésétől térjünk vissza végezetül a lap történetéhez! A *Wanderer* címéből ’49-ben eltűnt a „Der” névelő, 1850-ben megint oldalszámozás nélkül jelenik meg. Kutatásunk az 1850-es évvel zárul, amely a lap történetében tulajdonképpen nem tekinthető korszakhatárnak, hiszen ha hihetünk Falk Miksának (1828–1908), a szerkesztőség átalakítása, a lap profiljának megváltoztatása a ’49-es év végén ment végbe. Ő így ír erről: „Van egy eszmém, - mondám én [. . .] a >Wanderer< -t át kell alakítani politikai napilappá; Schwarzer nevének el kell tűnnie és felelős szerkesztőként Seyfried lovag fogja a lapot aláírni. Az eszme tetszett; tetszett főleg Seyfried lovag úrnak, aki nem csak fizetését megkettőztette, hanem magát is

⁵⁸ SZINNYEI: *i.m.* IV. köt. Bp. 1896. 1089–1097.

⁵⁹ SZINNYEI: *i.m.* IX. köt. Bp. 1903. 1023–1024.

egyszerre fontos politikai személyiség rangjára fölemelve látta. A csíny sikerült: a katonai parancsnokság rászedette magát és így keletkezett – Schwarzernek nem ugyan névleges, de tényleges szerkesztése és az Urban boldogult >Oesterreichische Zeitung< összes munkatársainak közreműködése mellett – a hazánkban is eléggé ismeretes >Wanderer< című politikai napilap, melyben én több mint másfél évtizeden át a külpolitikai és Magyarországra vonatkozó cikkeket írtam . . . ”⁶⁰ Jelen munkánk azonban nem kizárólag a *Wanderer* történetének feldolgozására irányul. A magyar szabadságharc „végjátéka” a '49-es év végéig húzódott, s nem zárult le akkor sem. S mivel mi a lapban magyar tárgyú közleményeket kerestünk, az osztrák – magyar viszony e meghatározó eseménysorának „lecsengését” nem hagyhattuk figyelmen kívül. Ezért tárgyaljuk az '50-es évet is még a *Wanderer* történetének e fejezetéhez kapcsolva, s vizsgáljuk alkalmazkodását az új politikai követelményekhez és a Magyarországhoz fűződő megváltozott viszony átértékelését.

Igen hasznos volna a lap történetének további feltárása is, hiszen közsímet, hogy a forradalom utáni évek viszonylag színtelenebb *Wandererje* a '48-ban közmunkaügyi miniszter Ernst von Schwarzer (1808-1860) vezetése alatt lett igazán jelentős politikai lappá.⁶¹ A később liberális, a magyarországi eseményeket kitüntetett figyelemmel kísérő lap a Bach-korszakban a magyar érdekek egyik szószólójává vált.

RÓZSA, MÁRIA

Auf Ungarn bezügliche Berichte des Wiener „Wanderers”. 1814–1850

Der Wiener *Wanderer* wurde 1814 als Volkszeitung gegründet und erschien wöchentlich sechsmal. Den Traditionen der Aufklärung folgend war sein Hauptzweck die Belehrung und Unterhaltung, über politische Ereignisse wurde im Blatt nur kurz berichtet. Im Sinne des sowohl die Einheit als auch die Vielfalt der Habsburger Monarchie propagierenden Staatspatriotismus war die ungarische Thematik ständig im *Wanderer* präsent. Es erschienen Artikel über einzelne Episoden der ungarischen Geschichte, Beschreibungen als exotisch geltender ungarischen Gebiete, Berichte über bildende Kunst, Literatur und Musik; der ungarische Volkscharakter wurde erörtert, hervorragende ungarische Persönlichkeiten wurden vorgestellt. Die Mehrheit der auf Ungarn bezüglichen Artikel wurde aus ungarischen oder aus in Ungarn erscheinenden deutschsprachigen Zeitschriften bzw. Zeitungen übernommen. Daneben hatte das Blatt ständige ungarische Mitarbeiter, u.a. den aus der Slowakei gebürtigen Johann Csaplovics und den Zipser Karl Georg Rummy.

1848 ist eine Epochengrenze in der Geschichte der österreichischen Journalistik. In den Monaten der freien Presse dominierte auch im *Wanderer* die politische Berichterstattung. Als Zeichen der Radikalisierung erschien das Blatt ab 24. Juni 1848 unter dem Titel *Der Demokrat*, mit dem früheren Redakteur. Während der Belagerung Wiens pausierte das Blatt, nach der Niederlage der Wiener Revolution durfte es aber nach dem 26. November wieder unter dem alten Titel erscheinen. Auf die Beziehung zu

⁶⁰ FALK: *im.* 17–18.

⁶¹ PAUPIÉ, Kurt: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1959*. Wien–Stuttgart, 1960. Bd. I. 127–128.

Ungarn war im März und im Oktober Sympathie, im Sommer, hauptsächlich wegen Kossuths Politik Enttäuschung, später offene Abneigung, sogar Feindlichkeit kennzeichnend.

Nach der Niederlage des ungarischen Freiheitskampfes verfolgte der *Wanderer* mit gewisser Kritik die Hinrichtung führender Gestalten der ungarischen Revolution, verurteilte aber Ungarn wegen seiner „separatistischen“ Bestrebungen und betonte die Wichtigkeit der Einheit der Monarchie. Ab 1849 gehörte zu den Mitarbeitern der schon täglich zweimal erscheinenden Zeitung der ungarische Max Falk, der einen großen Anteil in der Gestaltung des Profils des später liberal gesinnten und ungarfreundliche Interessen befolgenden *Wanderers* hatte.